

Eğitim, Küreselleşme ve Beyin Göçü*

*Yrd.Doç.Dr. Nil Demet Güngör
Atılım Üniversitesi
İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Küreselleşme¹, ekonomik, sosyal ve kültürel kurum ve süreçlerin uluslararası düzeyde birbirleriyle bağlı olarak gelişmeleri ve bütünleşmeleri olarak tanımlanabilir. Eğitimin küreselleşmesi, eğitim faaliyetlerinin ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılması ve standartlaşması anlamlarını taşımaktadır. Bu, yurt dışında eğitim; değişim programı uygulamaları; ders programlarının (izlencelerinin) standartlaştırılması; eğitimde ortak dil kullanımı; uzaktan eğitim programları; yabancı üniversitelerin yaygınlaşması ve benzer unsurlar içeren bir süreçtir. Eğitimin uluslararası boyut kazanması bir yandan ülkeler arası bilgi ve kültür paylaşımını ve teknolojik gelişmeyi özendirirken, öte yandan, bazı önemli riskleri de beraberinde getirmektedir. Uluslararası Üniversite Birliği'nin (IAU) 2005 yılında yaptığı ankete katılan ülkeler, eğitimin ticarileşmesi ve eğitim kalitesinin düşmesiyle beraber “beyin göçü”nü en önemli riskler arasında görmektedir².

Beyin göçü genellikle gelişmekte olan ülkelere doğru gerçekleşen yüksek eğitilmiş insan göçü olarak bilinir. Ancak, yurt dışında eğitimlerini tamamlayan öğrencilerin yurtlarına geri dönmemeleri de diğer önemli bir nitelikli insan göçü türüdür. Gelişmekte olan ülkelerin, göç veren ülkeler olarak, bu akımların içinde önemli bir paya sahip olmaları eskiden beri bazı endişelere yol açmıştır. 1960'larda yüksek eğitilmiş insan göçünün gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine zarar verdiği yaygın bir görüştü. Bu zararı kapatmanın çaresi olarak göçten faydalanan ülkelerin göç veren ülkelere vergi ödemeleri bile gündeme gelmişti. 1970'lerde çok tartışılan, ünlü iktisatçı Jagdish Bhagwati'nin ismini taşıyan Bhagwati vergisi pratik nedenlerden ötürü bir öneri olmanın ötesine geçmedi.

Günümüz koşullarında, ülkelerarası seyahatı kolaylaştıran ve bilgi akımlarını yaygınlaştıran yeni teknolojiler sayesinde nitelikli insan göçünün olumsuz etkilerinin azaldığı öne sürülmektedir. Bu yüzden “beyin göçü” yerine “beyin dolaşımı” ve “beyin gücü” gibi kavramlar literatürde yerini almıştır. Şüphesiz bu gelişmeler, gelişmekte olan ülkeler de dahil olmak üzere, tüm ülkeler için önemli faydalar sağlamaktadır; örneğin, nitelikli insan göçü iki yönlü bilgi ve tecrübe aktarımlarına neden olmaktadır. Ancak, göç veren ülkelerin yetiştirilen insan gücünden ne derecede faydalanabildikleri sorusu önemini sürdüren bir konudur. Bununla ilgili bazı çalışmalarda, göç veren ülkelere göçün olumlu etkilerinin sanıldığı kadar fazla olmadığı öne sürülmektedir³.

¹ Bazı yazarlar, küreselleşme ve uluslararasılaşma kavramlarını ayırırlar. İlki, ülkelerarası eşitsizliği körükleyen ve daha çok gelişmiş ülkelerin yararına olan bir süreç olarak tanımlanırken diğeri gelişmekte olan ülkelerin de faydanlandığı bir durum olarak ifade edilir (P. Altbach ve J. Knight (2007) “The internationalization of higher education: Motivations and realities,” *Journal of Studies in International Education*, 11(3/4), 290-305)

² J. Knight (2007) “Internationalization brings important benefits as well as risks,” *International Higher Education*, No. 46; P. Mooney (2006) “International sharing builds knowledge but leads to brain drain, survey finds,” *The Chronicle of Higher Education*, 53(10), A42, <http://chronicle.com/article/International-Sharing-Builds/28280/>.

³ Bkz. M. Beine, F. Docquier ve H. Rapoport (2008) “Brain drain and human capital formation in developing countries: Winners and losers,” *Economic Journal*, 118(528), 631-652; M. Schiff (2005) “Brain gain: Claims about its size and impact on welfare and growth are greatly exaggerated,” IZA Discussion Papers No. 1599, Institute for the Study of Labor (IZA), <ftp://repec.iza.org/RePEc/Discussionpaper/dp1599.pdf>.

Beyin göçüyle ilgili ilk tartışmalarda nitelikli insan hareketlerini kısıtlayan tüm engellerin kaldırılmasını savunanlar olmuştur. Neoklâsik iktisat kuramına dayanan bu yaklaşımda nitelikli işgücü hareketleri diğer sermaye hareketlerinden farklı değildir; fiziki sermaye hareketlerinde olduğu gibi yüksek eğitilmiş kişiler de daima kendilerine daha yüksek kazanç sağlayacağı bölgelere ve ülkelere doğru hareket ederler. Gelişmiş ülkeler ve gelişen ülkeler arasında oluşan gelir farkları bu ülkelerdeki yapısal işgücü talep-arz açıklarından kaynaklanır. Yüksek eğitilmiş işgücüne daha fazla gereksinim duyan ve daha verimli kullanabilen gelişmiş ülkeler, talep fazlalarını gelişen ülkelere göç alarak karşılar. Gerçekleşen bölgesel göç hareketlerinin sonucunda ülkeler arası gelir farklarının kapanması öngörülür⁴. Ancak, gelişmekte olan ülkelere nitelikli işgücü göçünün artan sayılarla gerçekleşmesi öngörüldüğü gibi ülkeler arasındaki gelir farklarının kapanmasıyla sonuçlanmamıştır. Aksine, gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler arasındaki gelir eşitsizliği varlığını sürdürmektedir. Bunu eğitimin bazı özelliklerine bağlı olarak açıklamak mümkündür.

Eğitim, bireysel bir yatırım olmanın ötesinde kişinin bulunduğu topluma da önemli katkılar, başka bir deyişle “pozitif dışsallık”, sağlayan bir faaliyettir. Eğitimin bir başka özelliği de toplumda yaygınlaşmasıyla topluma getirdiği faydanın katlanarak büyümesidir, yani artan bir getiriye sahip olmasıdır⁵. Bu yüzden toplumdaki eğitilmiş insanların sayıları çoğaldıkça, eğitimin ekonomiye ve kalkınmaya sağladığı katkılar da güçlenmektedir. Eğitimin ve daha geniş kapsamda beşeri sermayenin ülkelerin kalkınmalarında önemli bir rol üstlendiği uzun zamandır bilinmektedir⁶. Bazı kalkınmakta olan ülkelerin hızlı bir biçimde kalkınmaları eğitime ve buna uyumlu teknolojilere yaptıkları yatırımlarla açıklanırken, diğer ülkelerin kalkınmada geri kalmaları ise bu tür yatırımların yetersizliğinden ya da eğitilmiş işgücüne yeterli ölçüde istihdam alanları yaratamamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Mevcut beşeri sermaye birikimleri sayesinde gelişmiş ülkeler nitelikli işgücünü bir mıknaş gibi kendilerine çekebilmektedir. Aldıkları göçle artan beşeri sermayeleri, gelişmiş ülkelere “yığılma ekonomileri” yaratarak eğitimin getirisini artırmakta ve bu ülkelere göçü daha da cazip kılmaktadır⁷.

Teknoloji kullanımının ülkelerin üretim ve tüketim süreçlerinde ve kişilerin günlük hayatlarında yaygınlaşmasıyla eğitilmiş insan gücüne duyulan gereksinim de önemli boyutlara ulaşmıştır. Üniversiteler bu süreçte bilgi toplumlarının ihtiyaçlarını karşılayan, nitelikli insan yetiştiren kurumlar olarak ön plândadır. ABD, Fransa ve Almanya gibi gelişmiş ülkeler için yabancı öğrenciler, bu ülkelerin işgücü piyasalarındaki nitelikli işgücü açıklarını kapatmak bakımından önemli bir kaynaktır. Örneğin, yıllardır Amerika Birleşik Devletleri dünyanın dört bir yanından yüzbinlerce öğrenciyi yükseköğretim sektörüne çekmekte ve aralarından en yetenekli, en parlak olanları geldikleri ülkelere göre daha cazip iş imkanları ve çalışma koşulları sağlayarak onları kendi işgücü piyasasına katmaktadır. Bu ince süzgeçten geçenler göç alan ülkelerin mevcut sosyo-kültürel ve bilimsel sermayelerine katılmaya en elverişli olan

⁴ Bu görüşe göre, gelişmiş ülkelerdeki nitelikli işgücü sayılarının artmasıyla nitelikli işgücünün marjinal verimliliğinin ve getirisinin düşmesi beklenir. Öte yandan, göç veren gelişmekte olan ülkelere ise yüksek eğitilmiş insanların sayıları azaldıkça kalan nitelikli işgücünün marjinal getirisinde ve verimliliğinde artış beklenir. Bu da zaman içinde ülkeler arası verim ve üretim açığının kapanması anlamını taşımaktadır.

⁵ P. M. Romer (1986) “Increasing returns and long-run growth,” *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-37.

⁶ R. J. Lucas (1988) “On the mechanics of economic development,” *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.

⁷ K. Miyagiwa (1991) “Scale economies in education and the brain drain problem,” *International Economic Review*, 32(3), 743-59.

kişi ve yeteneklerden oluştuğu düşünülebilir. Ayrıca yurt dışında geçirilen bu süre zarfında kişiler bulundukları ülkelerin sosyal ve kültürel yapısına uyum sağlayarak eğitimlerini bu ülkelerin gereksinimlerine göre yapılandırmaktadır. Bu yüzden yabancı öğrencilerin eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkelerine geri dönmeleri, eğitimlerini kendi ülkelerinde tamamlayarak göç edenlere göre daha önemli bir beyin göçü kaynağı olarak düşünülebilir.

Türkiye de yurt dışına öğrenci gönderen ülkeler içinde önemli bir kaynak ülke konumundadır. Türkiye’den yurt dışına giden öğrencilerin bir kısmı (yaklaşık bin civarında) devlet tarafından desteklenmektedir. Bu destek, Türkiye’ye dönüp devlet kurumlarında ya da üniversitelerde zorunlu hizmet yapma koşuluna bağlı olduğu için belli bir ölçüde geri dönüşü teşvik etmekte ancak göçü tamamen önleyememektedir. Öğrenciler, yurt dışında çalışarak Türkiye’de zorunlu hizmet koşulundan kurtulabilmektedir. Ancak yurt dışında okuyan Türk öğrencilerin daha büyük bir çoğunluğu kendi olanaklarıyla veya ailelerinin desteğiyle başta ABD gibi önemli merkezler olmak üzere çeşitli ülkelerde eğitimlerini sürdürmektedir. Bu öğrencilerin sayılarına bakıldığında Türkiye’den yurt dışındaki yükseköğretim sektörüne aktarılan maddi kaynağın da önemli boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı istatistiklerine göre yurt dışında okuyan özel öğrencilerin sayısı 22000 civarındadır. UNESCO istatistikleri ise bu sayıyı nerdeyse iki katı olarak göstermektedir.

Türk öğrenciler için yurtdışı eğitim sürecinin ardından edinilen yurt dışı iş tecrübesi geri dönme olasılığını önemli derecede azaltmaktadır⁸. Bunun bir nedeni yurt dışında görülen eğitimin daha çok o ülkenin gereksinimlerine yönelik olmasıdır. Örneğin, yurt dışı eğitimini tamamlayan öğrenci, geri döndüğünde kendi alanında iş bulamamaktadır. Bu yüzden devlet kurumları, yurt dışına öğrenci gönderirken, seçilen öğrenim alanlarının ulusal bilim ve teknoloji hedeflerine yönelik olmasına dikkat etmelidir. Halen uygulanmakta olan yurt içinde öğretim elemanı yetiştirme programlarını genişletmek ve bu yolla yetiştirilen öğretim elemanı sayılarını artırmak bu yönde önemli bir strateji olabilir. Yurt dışında geçirilen sürenin uzaması geri dönme olasılığını azalttığı için devlet burslarının kısa dönemli eğitimler için verilmesi beyin göçünü önlemek bakımından uygun bir politika olarak düşünülebilir.

Eğitimin Metalaştırılması

Eğitimin küreselleşmesi bakımından bir diğer kaygı ise eğitimin ticarileşmesidir. Eğitim, yarattığı pozitif dışsallıktan ötürü, diğer toplumsal fayda sağlayan hizmetler gibi, öteden beri kamusal bir mal⁹ olarak değerlendirilmiş, devletin bu alanlardaki yatırım ve teşvikleri bir kamu hizmeti olarak algılanmıştır. Ancak dünyadaki gelişmeler, eğitimin her aşamasının gitgide bireysel tercihlere bağlı birer tüketim malı olarak değerlendirilmeye başladığını göstermektedir. Öğrenciler ve aileleri bu sektörün “müşterileri” olup, eğitim veren kurumlar da öğrenci sayılarını artırmayı amaçlayan işletmelere dönüşmeye başlamıştır. Bu rekabetin, özellikle de yükseköğretim sektöründe, giderek uluslararası düzeyde

⁸ Beyin göçünü etkileyen diğer etmenler için bkz. A. Tansel ve N.D. Güngör (2003) “‘Brain Drain’ from Turkey: Survey Evidence of Student Non-Return,” *Career Development International*, 8(2), 52-69; N.D. Güngör ve A. Tansel (2004) “Göç gençlere cazip gözüküyor,” *Anadolu: Avrupalı Türklerin Dergisi*, 23, 14-15; N.D. Güngör ve A. Tansel (2008) “Brain drain from Turkey: An investigation of students’ return intentions,” *Applied Economics*, 40(23), 3069-3087; N. D. Güngör ve A. Tansel (2008) “Brain drain from Turkey: The case of professionals abroad,” *International Journal of Manpower*, 29(4), 323-347; A. Tansel ve N. D. Güngör (2009) “Türkiye’den beyin göçü: Bir anket çalışması üzerine düşünceler,” *Eğitime Bakış*, 5(13), 30-34.

⁹ Cemmell, J. (2005) “Public vs. private higher education: Public good, equity, access. Is higher education a public good?” www.aic.lv/bologna/Bologna/contrib/ESIB/Publicvsaaargh.pdf

gerçekleştiği görülmektedir. Artan rekabetin yükseköğretimi daha kaliteli hale getireceği inancı bu gelişmelerin olumlu bir yanı olarak gösterilmektedir.

1980'lerden itibaren pek çok ülkede uygulanan “rekabetin önünü açmaya” yönelik politikalar eğitim sektöründe de etkilerini göstermiş, bunun meyvesi olarak devlet üniversitelerinin yanında özel üniversiteler sayıca çoğalmıştır. Türkiye’de vakıf üniversitelerinin hızla artması ve eğitimde özel sektörün önem kazanması sadece özelleştirme politikalarına bağlı birer olgu değil, giderek artan iç talebin de yansımalarıdır. Devlet üniversitelerinin yükseköğretimdeki artan talebi karşılayamamaları bu sektörde özel girişimleri zorunlu bir çözüm haline getirmiştir. Devletin küçülmesiyle (küçültülmesiyle) milli gelirin içinde eğitim ve sağlığa düşen payın azalması devletin sağladığı eğitim olanaklarına ciddi kısıtlar getirmiş, durumu daha da ciddileştirmiştir. Vakıf üniversiteleri bir bakıma Türkiye’de devlet üniversitelerinde eğitim imkânı bulamayıp yurt dışına gitmeyi düşünen öğrenciler için bir alternatif sunmaktadır.

Dünya çapında yükseköğretim sektöründe bir talep artışı söz konusudur. Bu artışa paralel olarak yurt dışında eğitim gören öğrenci sayısı 1975 yılında bir milyonun altındayken, 2007’de 3 milyona ulaştı¹⁰. Yabancı öğrenciler bakımından en rağbet gören üniversiteler genellikle ABD, Avrupa ve diğer gelişmiş ülkelerin üniversiteleridir. Gelişmekte olan ülkelerin yurt dışı eğitimine yaptıkları harcamalar gelişmiş ülkelerin eğitim sektörlerini besleyerek bu ülkelerin önemli bir gelir kaynağı ve ihracat kalemi haline gelmiştir. Ancak, 2001 yılında yaşanan terör olayları Orta Doğu ve Asya’dan ABD ve Avrupa’ya giden öğrenci sayılarını önemli derecede azaltmış ve bu ülkelerin yükseköğretim sektörlerinin bir süreliğine kan kaybına uğramasına neden olmuştur. Bunun üzerine, yurt dışındaki öğrenci potansiyelinden ve bu önemli gelir kaynağından daha çok faydalanmak amacıyla ABD’deki bazı üniversiteler (örneğin, Texas A&M ve New York University) Çin, Hindistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerde uluslararası şubeler açıp küresel sınıflar oluşturmaya başlamıştır¹¹. Türkiye’de de yabancı üniversitelerin açılması gündemdedir.

Türkiye’nin yükseköğretim sektörü daha çok iç taleple beslenmektedir. Türkiye’deki üniversite sayısı, 94’ü devlet üniversitesi olmak üzere 139’a ulaşmıştır. “Her ilde bir üniversite” politikasıyla Türkiye’deki devlet üniversitelerinin sayıca çoğalmaları bu sektöre daha çok yatırım yapılmasını ve kaynak aktarılmasını gerektirirken, eğitim harcamaları artan gereksinimlere koşut bir biçimde genişlememiştir. Bu durum devletin mevcut kaynaklarını zorlayıp, üniversiteleri kendi kaynaklarını yaratmaya itmektedir. Bu kaynaklardan en önemlisi de öğrenci harçlarıdır. Üniversite sayısının çoğalması iç rekabeti artırırken, üniversiteleri aynı zamanda yabancı öğrencileri yeni bir potansiyel olarak görmelerine sebep olmuştur. Şu anda Yükseköğretim Kurumu yabancı öğrencilerin Türkiye’de okumalarının “önünü açacak” ve Türkiye’yi yabancı öğrencilerin “cazibe merkezi”ne dönüştürecek bir paket üzerinde çalışmaktadır¹². Bu paketin içinde Yabancı Öğrenci Sınavının (YÖS) kolaylaştırılması ve öğrencilerin kendi ülkelerinde girmiş oldukları üniversite sınavının geçerli sayılması gibi uygulamalar da yer almaktadır. Daha çok Orta Doğu ülkelerini hedefleyen bu politika, Suriye, Irak ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin ABD ve Avrupa’ya gönderdikleri öğrencileri Türkiye’ye çekmeyi amaçlamaktadır.

¹⁰ OECD (2009) *Education at a Glance*, Organization for Economic Cooperation and Development, <http://www.oecd.org/dataoecd/41/25/43636332.pdf>

¹¹ T. Lewin (2008) “Global classrooms: U.S. universities rush to set up outposts abroad,” *New York Times*, February 10, 2008, nytimes.com.

¹² İ. Aslıoğlu, “Engeller kalkıyor, Türkiye yabancı öğrenciler için cazibe merkezi olacak,” *Zaman Gazetesi*, 5 Kasım 2009, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=911815>.

Bu örnekler bize Türkiye’de yükseköğretimin niteliğinin arka plâna alındığını ve eğitimin daha ziyade ticari ve siyasi yönleriyle ilgilenildiğini göstermektedir. Yabancı üniversitelerin açılması ise Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkeler için ilk başta beyin göçünü önleyebilecek ve eğitim kalitesini artıracak fırsatlar olarak görünebilir. Ancak, Uluslararası Üniversite Birliği’nin anketinin ortaya koyduğu gibi, eğitimin küreselleşmesi aynı zamanda kültürel ve milli kimliğin kaybolması riskini de beraberinde getirmektedir. Eğitim, çok yönlü ve çok boyutlu etkileri olan bir alan olduğundan, bu alandaki politikaların ülkemize yarar sağlamaları için tüm yönleriyle ele alınmaları gerekmektedir.